

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ

В. Титов, професор НЮА України

«Докази, що не підлягають розумному сумніву» в судах присяжних США*

Для сучасної епохи характерним є прагнення до практичного філософствування, одним з аспектів якого в сфері філософії права виступають логіко-епістемологічний аналіз і оцінка судових доказів, рішень і вироків. Постійний інтерес до цього напрямку аналізу визначається принциповою важливістю доведення в цивільному, арбітражному, адміністративному і кримінальному процесах.

Видається, що в зв'язку з відродженням у пострадянських країнах суду присяжних і виникненням проблеми оптимального співвіднесення життєвого досвіду, здорового глузду і незалежності присяжних від корпоративної солідарності юристів із професійними знаннями суддів, адвокатів і прокурорів, з інтенсифікацією наукових і практичних контактів між вітчизняними і зарубіжними юристами, а також з педагогічною метою буде цікавим американський досвід дослідження особливостей і проблем судового пізнання й оцінки доказів у суді присяжних. Хоча основні відомості про його функціонування можна знайти у вітчизняній і перекладній літературі¹, деякі пов'язані з цим функціонуванням дискусійні питання поки що залишаються в тіні. Тим часом у міру поширення і зміцнення судів присяжних подібні питання можуть виникнути й у нашій країні.

Одна з таких дискусій, що точиться протягом останніх десятиліть в американських судах, законодавчих органах і правових часописах, стосується встановлення логіко-епістемологічного статусу «доказів, що не підлягають розумному сумніву» («proof beyond a reasonable doubt»), які

* За матеріалами «Новин Американської філософської асоціації». — APA Newsletters. — Spring 2000. — V. 99. — № 2.

¹ Див.: Фридман Л. Введение в американское право. — М., 1992; Гуценко К. Ф. Основы уголовного процесса США. — М., 1994; Бернз У. Суд присяжных заседателей. — М., 1995 та ін.

подаються на розгляд присяжних в американських судах. Традиція використання цього виразу сягає ще англійського судочинства.

Дженніфер Фауст відзначає: «Типові для епістемологів концептуальні побудови, на кшталт визначень «пізнання», можуть здатися дозвільними інтелектуальними вправами. Однак у деяких контекстах концептуальний аналіз має глибокі практичні наслідки і багато в чому може спиратися на визначення»¹. Отже, ставиться питання про зсув акценту з чистої теорії пізнання на його практичну логіку, в даному випадку на логіку визначення ключових понять. Фауст вбачає практичне значення визначення цього виду доказів у тому, що процесуальне законодавство вимагає складання інструкції, в якій суддя зобов'язаний правильно передати зміст юридичних понять присяжним. Інструкція повинна формулюватися на зрозумілій для присяжних мові, щоб вони були потім здатні «належним чином і послідовно» застосовувати відповідну норму права. Соціально значущий принцип «краще залишити безкарними десять винних, ніж засудити одну невинну людину» перестане працювати, якщо присяжні керуватимуться стандартами і критеріями ухвалення рішення, що будуть нижче, ніж «доказ поза розумним сумнівом». У той же час якщо інструкції відносно «розумного сумніву» виявляться незадовільними зі змістовно-юридичного погляду, судді ризикують збільшити можливості звернення до апеляційних судів.

Поняття «доказу поза розумним сумнівом» є одним з наріжних каменів концепції «належного процесу», розробленої на підставі П'ятої (1791) і Чотирнадцятої (1868) поправок до Конституції США. Хоча відповідний стандарт доказу існує в американському кримінальному судочинстві вже більше двохсот років, саме в останні десятиріччя почастішали спори щодо належного правового значення відповідного терміна.

Оскільки цілком природно, що навіть найбільш освічені присяжні далеко не завжди адекватно розуміють значення спеціальних юридичних термінів, багато судів розробили для них інструкції. У них визначаються технічні терміни, подаються правила судового доведення та інші важливі настанови присяжним щодо їхніх обов'язків і порядку роботи суду. Більшість судів включає в інструкції описи стандартних зразків «доказу поза розумним сумнівом» і випадків застосування принципу презумпції невинності. Однак у судів немає згоди щодо того, як визначати «розумний сумнів» у цих інструкціях. Як зазначає

¹ Faust J. Proof Beyond a Reasonable Doubt // APA Newsletters. — Spring 2000. — V.99. — № 2. — P. 229.

Фауст, дослідження наданих судами штатів зразкових інструкцій для журі (pattern jury instructions) показує наявність більш ніж 20 різних дефініцій виразів «доказ поза розумним сумнівом» і «розумний сумнів». Але суди деяких штатів (Аляска, Арканзас, Делавер, Індіана, Міссурі, Массачусетс, Нью-Хемпшир, Південна Кароліна, Юта) все ж не мають таких зразкових інструкцій для журі в кримінальних справах. Більш того, у деяких штатах або не рекомендується робити визначення цих термінів (Арізона, Канзас, Кентуккі), або прямо забороняється їх давати (Іллінойс, Оклахома, Техас і Вайомінг). Хоча у Федеральних окружних судів у даному питанні більше згоди, Другий і Сьомий округи також не дозволяють подібних дефініцій. Таким чином, судова практика ставить проблеми, для осмислення і розв'язання яких доводиться звертатися до логіки і методології юридичного пізнання.

Спираючись на наведені Фауст прецеденти, зазначимо головні проблемні пункти, які американські суди і вчені-правознавці вважають дискусійними щодо визначення розумного сумніву і споріднених з ним юридичних конструктів.

Справа Winship (1970). Неповнолітньому Віншипу у графстві Бронкс (Нью-Йорк) було винесено вирок із застосуванням критерію, що використовується для повнолітніх при кваліфікації злочину. Підлітка було засуджено до позбавлення волі на шість років. Він подав апеляцію, бо в судовому розгляді не були прийняті до уваги істотні підстави належного процесу, тому що чинний закон штату вимагав тільки переваги *доказу для встановлення вини над доказом поза розумним сумнівом*, необхідного в кримінальному судочинстві. Верховний суд погодився з цим аргументом і вперше послався на положення Конституції США про «належний процес», що звичайно «захищає обвинуваченого, крім тих випадків, коли маються докази поза розумним сумнівом по кожному факту, необхідному для визначення складу злочину, в якому він обвинувачується».

Справа Cage v. Louisiana (1990). Судом штату Луїзіана Кейдж був засуджений за вбивство першого ступеня до страти. Після того як Верховний суд Луїзіани підтвердив рішення, Кейдж подав апеляцію до Верховного суду США, посилаючись на конституційні підстави. Він заявив, що інструкція присяжним, котра використовувалася при розгляді його справи, припускала більш високий ступінь сумніву, ніж було потрібно для виправдання в стандарті розумного сумніву, сформульованого в справі Winship. Зокрема, в інструкції говорилося: «[розумним сумнівом] слід вважати такий сумнів, що викликає глибoku невпевненість... Це — фактичний істотний сумнів... Те, що потрібно

[від присяжних], є не абсолютна або математична впевненість, а моральна впевненість». Верховний суд погодився з Кейджем, визначивши, що інструкція не врахувала справу Winship на тій підставі, що «розумний присяжний міг інтерпретувати інструкцію таким чином, що вона дозволяє знайти вину, засновану на ступені доказу нижче того ступеня, що потребується згідно з Положенням про належний процес».

Справа Victor v. Nebraska та Sandoval v. California (1992). Віктора було засуджено за вбивство першого ступеня в суді першої інстанції штату Небраска до страти; Сендовела було засуджено у судах Каліфорнії за чотири вбивства першого ступеня також до страти. Засуджені апелювали до Верховних судів своїх штатів, обгрутовуючи скарги тим, що використовувані в їхніх судових розглядах інструкції присяжним, які визначали розумний сумнів, порушили Належний процес; але ці Верховні суди підтримали рішення судів нижчих інстанцій. Потім кожен із засуджених подав апеляцію до Верховного Суду США, який об'єднав обидві справи.

Скарга Сендовела зосереджена на використанні «моральної визначеності» у дефініції розумного сумніву. Присяжних інструктували про те, що розумний сумнів — «це такий стан справ, що після повного порівняння і розгляду всіх доказів залишає розум присяжних у тому стані, коли вони не можуть сказати, що почувають переконання і моральну впевненість у тому, що обвинувачення спроможне». В цій апеляції було зроблено акцент на тому, що «моральну впевненість» присяжні зрозуміли в сенсі більш низького стандарту доказу, ніж стандарт «поза розумним сумнівом», так що присяжний засідатель міг бути «морально впевнений», що обвинувачений винний навіть при тому, що суд не зумів довести його вину згідно з критерієм «поза розумним сумнівом».

В апеляції Віктора теж зверталася увага на те, що використана на його суді інструкція присяжним про розумний сумнів неконституційно знизила ступінь тягаря доведення вини. Зокрема, в інструкції говорилося: «Розумний сумнів — це такий сумнів, що не дозволить вам після повного, справедливого і неупередженого розгляду всього доказу зберігати переконання і моральну впевненість у винності обвинуваченого... Ви можете бути переконані в істині факту поза розумним сумнівом і все ж таки цілком усвідомлювати, що, можливо, ви помиляєтеся. Ви можете вважати обвинуваченого винним на підставі високого ступеня ймовірності того, що сталося, якщо такі ймовірності досить сильні, щоб виключити будь-який розумний сумнів у його вині. Розумний сумнів — фактичний і істотний сумнів». В апеляції Віктора відтворювався аргумент, наведений у справі Cage — ототож-

нення «розумного сумніву» з «істотним сумнівом» завищило ступінь сумніву, необхідний для виправдання. Як і в справі Кейджа, Віктор також засумнівався в критерії «моральної впевненості», що пропонувався в інструкції суду в штаті Небраска.

Верховний суд підтримав доводи обох апелянтів, у той же час визнавши, що інструкції присяжним у Небрасці та Каліфорнії не порушили належний процес. Суд вивчив у зв'язку з цим і деякі попередні справи і ухвалив, що: (1) Конституція і не забороняє судам першої інстанції заперечувати критерій розумного сумніву, і не вимагає, щоб вони його заперечували; (2) Конституція не вимагає, щоб при інструктуванні присяжних про розумний сумнів використовувалося якесь конкретне словесне формулювання; (3) належне дослідження повинне мати інструкцію, «прийняту в цілому».

Очевидно, намагаючись мінімізувати результати рішення в справі Кейджа, у 1995 р. Верховний суд США змінив тлумачення конституційності інструкцій присяжним про «розумний сумнів» таким чином: «Судовий розгляд не може бути належним, якщо інструкція застосовувалася неконституційним способом, але буде таким, якщо існує розумна ймовірність, що присяжні застосовували її конституційно». Суд відзначив, що це було «ясно сформульовано» (was «made clear») у справі *Estelle v. McGuire*, розглянутій через рік після справи *Cage*. Верховний суд США, нагадуючи, що інструкції присяжним у Каліфорнії і Небрасці в цілому не порушили Належний процес, застеріг, що фрази типу «моральна впевненість» або «істотний сумнів», незважаючи на їхнє цілком конституційне звучання, не вільні від невизначеності. Проте суд обмежився найбільш загальною рекомендацією: «Узяті в цілому, інструкції мають правильно передавати поняття розумного сумніву».

В уже згаданому числі «APA Newsletters» здійснено огляд найбільш впливових поглядів на принцип «розумного сумніву» в позиціях судів і американській науковій літературі. Подальші вказівки на висловлені позиції та конкретні публікації робляться за цим оглядом у стислому викладі.

Тему дефініції «розумного сумніву» Дж. Коен¹ досліджує в контексті конституційної потреби в розробці критерію доказу поза розумним сумнівом. На її думку, Верховний суд США не розглянув питання про те, в якому ступені повинен бути визначений даний термін, і

¹ Див.: *Cohen J.* «The Reasonable Doubt» Jury Instruction: Giving Meaning to a Critical Concept // *American Journal of Criminal Law.* — 1995. — V. 22. — P. 677–712.

про те, чи забезпечують певні інструкції присяжним конституційно адекватні визначення. Вона звертає увагу і на різнобій у тлумаченні їхнього значення федеральними судами і судами штатів: одні категорично вимагають давати визначення, другі тільки їх рекомендують, треті не радять вдаватися до визначень, четверті категорично не дозволяють їх давати. На думку самої Коен, відповідне визначення необхідне з таких міркувань. По-перше, значення виразу «розумний сумнів» неможливо отримати з простої кон'юнкції значень слів «розумний» і «сумнів». Тому визначення розумного сумніву постійно стикається з непорозуміннями, які спостерігаються не тільки серед присяжних, але навіть серед суддів і адвокатів. По-друге, необхідність такого визначення впливає з вимоги справедливості стосовно обвинуваченого. Присяжні повинні раціонально застосувати стандарт розумного сумніву, і для цього вимагається єдине визначення. Проте невдале визначення цього терміна може призвести до того, що присяжні знизять ступінь тягаря доведення в судовому дослідженні. По-третє, цього визначення вимагає і справедливості щодо власне судового дослідження.

Коен підкреслює, що розумний сумнів (reasonable doubt) потрібно відрізнити від «вигадливого» сумніву («fanciful» doubt), «просто можливого» сумніву («mere possible» doubt), «припущення» («speculation») і т. ін. Без такого розрізнення присяжні можуть помилково підсилювати тягар доказу. Тому необхідно уніфікувати визначення, визнавши за модель зразкові інструкції, запропоновані Верховним судом США при розгляді справ *Devitt* і *Blackmar*. У них розумний сумнів визначається як такий, що «змушує розумну людину вагатися при виконанні найбільш важливих з її справ». Оскільки ці зразкові інструкції засновані на рішеннях Верховного суду, дуже вірогідно, що вони без заперечень сприйматимуться ним при подальших оскарженнях.

З критикою вирішення питання про «розумний сумнів» у справі Віктора виступив Джордж Дірі¹. Він застерігає, що думка більшості членів суду може бути «заснованою на реактивному міркуванні, викликаному існуючим безладдям у судах, і не мати достатньо аргументованих підстав». Зокрема, Дірі критикує Верховний суд і за «досить

¹ Див.: *Dery G. M.* III. The Atrophying of the Reasonable Doubt Standard: The United States Supreme Court's Missed Opportunity in *Victor v. Nebraska* and its Implications in the Courtroom // 99 *Dick. L. Rev.* 613 (1995). Тут збережено американський спосіб цитування — перед скороченою назвою часопису ставиться номер тому, після назви — перша сторінка конкретної статті, у дужках — рік видання. *L. Rev.* — юридичний огляд; *L. J.* — юридичний журнал; *U.* — University.

поверхову лінгвістичну обробку жменьки погано побудованих виразів замість аналізу, що проясняє основні проблеми». Він теж вважає, що поняття «розумний сумнів» слід було визначити Верховному суду США ще у керівному роз'ясненні судам нижчих інстанцій щодо справи Віктора. Дірі припустив, що суд не став цього робити тільки тому, що побоювався порушити принципи федералізму. Вказавши на недоліки декількох непевних виразів («моральна впевненість», «вагатися діяти», «істотний сумнів» і «висока ймовірність»), Дірі доходить висновку про те, що рішення в справі Віктора не прояснило, яким чином дефектні вирази можуть компенсуватися контекстом. Наявність подібних дефектів у визначеннях викликає побоювання, що така цінна конституційна гарантія, як вимога доказу поза розумним сумнівом, через відсутність її змістовного аналізу може бути ослаблена і навіть «атрофована».

Емі К. Коліньон¹ дослідила історію походження декількох застосовуваних у концепції «належного процесу» специфічних виразів, включаючи «моральну впевненість» («moral certainty») і «вагання діяти» («hesitate to act»). Вона звертає увагу на те, що Верховний суд США врахував критику першого виразу і відмовився від нього на користь останнього. Е. Коліньон відзначає, що суддя Гінсбург запропонувала орієнтуватися на визначення Федерального Судового Центру, що прирівнює «доказ поза розумним сумнівом» до «доказу, в якому ви твердо переконані». Вона вважає, що стандарт «прийняття в цілому» інструкції присяжним, запропонований Верховним судом США на основі цитованої в справі Віктора справи *Holland v. United States*, створює дуже високий поріг для розумного сумніву.

Стівен Дж. Фортунат², досліджуючи спірні прецеденти, показав, що Верховний суд сприймає «доказ поза розумним сумнівом» як еквівалент суб'єктивного переконання, або приблизної впевненості. Він критикує рішення в справі Віктора за декількома пунктами. По-перше, вжитий судом у справі Віктора вираз «вагатися діяти» надалі цим же судом неодноразово не схвалювався. По-друге, вирішення справи Віктора не показало, як повинні вирішувати справи суди нижчої інстанції. По-третє, Фортунат вважає неприйнятним і небезпечним «цілісний» підхід для розгляду спірних інструкцій, що залишають

¹ Див.: *Collignon A. K. Searching for an Acceptable Reasonable Doubt Jury Instruction in Light of Victor v. Nebraska // 40 St Louis U. L. J. 145 (1996).*

² Див.: *Fortunate S. J., Jr. Instructing on Reasonable Doubt After Victor v. Nebraska: A Trial Judge's Certain Thoughts on Certainty // 41 Vill. L. Rev. 365 (1996).*

можливість двозначних тлумачень розумного сумніву. Інструкції суддів повинні зосередитися на обов'язку обвинувачення подавати «доказ поза розумним сумнівом», а не на спекуляціях про «розумний сумнів». Розумний сумнів — це наслідок, а не причина, а відтак, вирази типу «вагатися діяти» в обвинуваченні (де розумний сумнів визначений як те, що «змусило б розумну людину вагатися діяти»), прийняті судом у справі Віктора, є помилковими. Тому цілком можливо, що різні журі, які розглядатимуть ті самі факти і для яких будуть запропоновані ті самі стандарти, можуть вносити різні вироки. На думку Фортуната, інструкції, що відрізняють розумний сумнів від вигадливого сумніву, припущення і т. ін., у кращому випадку не потрібні, а в гіршому ж — образливі, бо зневажають розумові здібності присяжних.

Генрі Гебріел і Кетрін Барскі¹ доводять, що посилання Верховного суду США на принципи федералізму, повного переконання та економії судових ресурсів, конфліктують з фундаментальним конституційним правом, згідно з яким обвинувачений має бути визнаний винним лише за умов, що знаходяться поза розумним сумнівом. У справі Кейджа суд прийняв стандарт розгляду, заснований на тому, як «розважливі присяжні (reasonable jurors) можуть зрозуміти обвинувачення в цілому»; хоча в справі Віктора суд підсилив стандарт розгляду, посилаючись на «розумну ймовірність» того, що присяжні застосували інструкцію в цілому неконституційним способом. На думку авторів, це підмінює визначення судді визначенням присяжних. Крім того, припускаючи, що сам контекст може нейтралізувати дефектні інструкції присяжним, суд звужив підставу для оскарження, у такий спосіб знизивши сам стандарт розумного сумніву. Зниження цього стандарту веде до обмеження приписів «habeas corpus», що робить майже неможливим для обвинуваченого апелювати на підставі дефектності інструкцій про розумний сумнів.

Шіла Кенні² розглядає поняття розумного сумніву в його ретроспективі — у контексті П'ятої поправки до Конституції США, прецедентного права і теорії (both in case law and in treatises) і доводить цей аналіз до новітньої історії інтерпретації розумного сумніву Верховним судом США. Втручання суду після справи *Winship* значною мірою

¹ Див.: *Gabriel H. D., Barski K. A. Reasonable Doubt Jury Instructions: the Supreme Court Struggles to Live by its Principles // 11 St John's J. Legal Comment 73 (1995).*

² *Kennedy Sh. Fifth Amendment-Upholding the Constitutional Merit of Misleading Reasonable Doubt Jury Instructions // 85 J. Crim. L. & Criminology 989 (1995).*

складалося у визначенні того, чи необхідне і в якій мірі необхідне стандартне пояснення. Кенні вважає помилковими позиції суду у справі *Sandoval* і справі *Victor* і доводить, що суд у вирішенні цих справ некоректно звужив важливі конституційні гарантії, залишивши суди штатів без чітких роз'яснень щодо того, як їм тлумачити поняття розумного сумніву. На її думку, суд знизив стандарт доказу, необхідний для викриття обвинуваченого. Очевидно, суд побоювався, що більш суворий стандарт приведе до занадто великої кількості апеляцій і до можливого звільнення небезпечних правопорушників. Тому він обмежився загальними попередженнями щодо пасток деяких визначальних фраз, залишаючи на майбутнє реформу сумнівних інструкцій присяжним.

Томас Мелрайн¹, розглядаючи аргументи за і проти визначення цього поняття, зазначає, що незалежно від якості його визначення присяжні не можуть його раціонально застосовувати, бо юридично коректні інструкції не можуть бути зрозумілі пересічним присяжним. Порівнюючи методи інструктування, прийняті в Німеччині, Франції, Італії, Швеції, Японії, Канаді, Англії та Австралії щодо визначень вини і стандартів доказу, Мелрайн доходить висновку про те, що найбільш прості і зрозумілі інструкції присяжним використовуються апеляційними судами Британської Колумбії (Канада). Зокрема, в них говориться: «Це той вид сумніву, що потребує від вас запитати самих себе: «Чому я сумніваюся?» і відповідь допоможе вам самим сформулювати логічну підставу для рішення». Мелрайн вважає, що за таких умов присяжні зможуть пояснити принаймні самі собі (хоча й не обов'язково іншим) підстави для їхніх сумнівів.

На думку голови Другого окружного апеляційного суду Йона Ньюмена², хоча конституційна юриспруденція США і прийняла стандарт розумного сумніву, однак не зуміла сформулювати його як норму, на підставі якої можна об'єктивно оцінити надійність переконання. Він вважає, що апеляційні суди схильні знижувати стандарт розумного сумніву, підтримуючи переконання, засновані на недостатніх доказах, і пропонує декілька способів, за допомогою яких апеляційні суди можуть створити нормативний стандарт. Насамперед рекомендується користуватися терміном «тверде переконання», прийнятий Федеральним Судовим Центром. По-друге, він радить судам використовувати

¹ Див.: *Mulrine Th. V. Reasonable Doubt: How in the World is it Defined?* // 12 Am. U. J. International Law & Policy 195 (1997).

² Див.: *Newman J. O. Beyond 'Reasonable Doubt'* // 68 N. Y. U. L. Rev. 979 (1993).

стандарт «розумного журі» для оцінки достатності доказу, а не більш низький стандарт «будь-якого раціонального іспиту». На його думку, небажання судів більш послідовно застосовувати стандарт розумного сумніву приводить до парадоксального ефекту необґрунтованих виправдань. Суди нижчих інстанцій очікують, що вердикти журі про винність навряд чи будуть спростовані при оскарженні за недостатністю доказів, і тому відмовляються визнавати деякі докази, які можуть бути цілком достатніми для рішення про вину, але які також можуть розцінюватися і як свідчення про упередженість журі. Крім того, на його думку, судді були б більш послідовними, якби були впевнені, що апеляційні суди ретельно досліджуватимуть недостатність доказів в обвинуваченні. У зв'язку з цим Ньюмен звертає увагу на практику судів Ізраїлю, Англії та Росії, що широко використовують принцип достатності, тоді як американські суди відкидають спростування переконань, заснованих на недостатніх доказах, побоюючись вторгнення в компетенцію присяжних. Але орієнтація на підтримку конституційних гарантій, подібних доказам поза розумним сумнівом, повинна переважити ці побоювання.

Метт Ніколс¹ критикує рішення в справі Віктора на тій підставі, що суд переоцінив здатність присяжних зрозуміти інструкцію і створив парадокс, підкресливши, що мова інструкції присяжним повинна оцінюватися у *контексті всієї інструкції*. Подібні інструкції часто настільки віддаляються від *контексту конкретної справи*, що стають безглуздими. Однак Ніколс приєднується до позиції інших коментаторів у тому, що відсутність провідних указівок Верховного суду з питань визначення приведе до безладдя як у судах окремих штатів, так і у федеральних судах. Він вважає за необхідне, щоб Верховний суд у справі Віктора надав своє розуміння розрізнення «тексту/контексту». Сам він критикує це розрізнення за те, що воно в кращому разі тільки заплує оцінку доказів, бо текст і його контекст переплітаються між собою, і їх далеко не так легко відділити, як зазначає суд. Ніколс підтримує особливу думку судді Блекмуна (*Justice Blackmoon*) у справі Віктора, який відзначив, що ані для непрофесіонала, ані для юриста немає ніякого суттєвого розходження в розумінні значень термінів в інструкції у справі Кейджа та інструкції у справі Віктора. Рішення в справі Віктора залишає неясним, чи можуть деякі вирази бути неприпустимі в одній інструкції, але припустимі в іншій, залежно від контексту.

¹ Див.: *Nichols M. Victor v. Nebraska: The 'Reasonable Doubt' Dilemma* // 73 N. C. L. Rev. 1709 (1995).

У примітці редакції «Гарвардського юридичного огляду» до справи Віншіпа¹ зазначається, що після справи Winship уряд звів нанівець її результати, скорочуючи кількість необхідних елементів злочину, звужуючи діапазон випадків, до яких можна застосувати прецедент Віншіпа і зменшити тягар доведення «поза розумним сумнівом» для присяжних. Редакція називає це «ерозією» даного виду доказів і наводить приклади її проявів: зміна елементів злочину в статутах, вимога різних (і знижених) стандартів для винесення вироків, дозвіл приймати як доказ свідчення про поведінку обвинуваченого у минулому (наприклад, у справах про організовану злочинність). Редакція вважає, що ерозія стандарту розумного сумніву походить від відсутності соціальної згоди щодо передумови, на яку спиралося журі в справі Віншіпа — презумпції невинності всіх осіб, обвинувачуваних у вчиненні злочину.

В іншій редакційній примітці цього ж авторитетного видання² обговорюються конституційні та політичні аргументи за і проти визначення розумного сумніву. На думку редакції, суди і не намагалися визначити цей термін для журі. Після огляду різних рішень судів штатів і федерального суду щодо цієї проблеми подібне визначення піддається критиці в трьох аспектах. По-перше, таке визначення не має конституційного статусу. По-друге, емпіричні спостереження не демонструють потреби визначити розумний сумнів (і можуть фактично тлумачитися на користь того, щоб залишити термін невизначеним). По-третє, стримування від визначення одночасно і стимулює обмірковування, і дозволяє журі застосовувати соціально прийняті стандарти в установленні значення процесуального стандарту.

Невміння або відмова забезпечити оптимальні інструкції не є конституційним порушенням. Верховний суд навіть не вимагає, щоб суди першої інстанції пояснили кожному журі презумпцію невинності. Для того щоб показати, що відбулося конституційне порушення, обвинувачені несуть важкий тягар доведення того, що в їхніх випадках є тільки розумна ймовірність, що присяжні недостатньо зрозуміли інструкцію, щоб вважати їхнє переконання, засноване на доказі, недостатнім у світлі прийнятого в справі Winship стандарту. Верховний суд підтвердив, що присяжні повинні мати «власне розуміння» стандарту і що недосконалі інструкції не обов'язково псуєть це розуміння. Посилання на емпіричні

¹ Див.: [Note] Winship on Rough Waters: the Erosion of the Reasonable Doubt Standard // 106 Harv. L. Rev. 1093 (1993).

² Див.: [Note] Reasonable Doubt: an Argument Against Definition // 108 Harv. L. Rev. 1955 (1995).

дослідження проблеми визначення редакція вважає помилковими. На її думку, багато таких досліджень узагалі не стосуються вивчення інструкцій розумного сумніву, до того ж багато дослідників не в змозі знайти суттєву різницю у розумінні присяжного за наявністю визначення та його розумінні без такого визначення. На думку редакції, оскільки визначення конституційно не є необхідним, проблема має скоріше політичний характер. Тому не визначати розумний сумнів і простіше, ніж визначати, і гнучкіше — тобто, інструкція без визначення допускає розвиток стандарту разом зі стандартами суспільства, що змінюються. Разом з тим редакція вважає, що суд присяжних і є саме те місце, що підходить для побудови даного стандарту «тут» і «тепер». Головним аргументом слугує той, що присяжні засідателі є представниками суспільства і у такий спосіб мають повноваження робити необхідні ціннісні судження і згідно з ними накладати кримінальні санкції.

Тімоті О'Ніл обговорює питання про статус визначень «розумного сумніву» в інструкціях журі в штаті Іллінойс¹, однієї з тих американських юрисдикцій, де суди відмовляються визначити розумний сумнів в інструкціях присяжним. О'Ніл вважає, що така судова політика штату Іллінойс обмежує права обвинувачених. Розглядаючи недавнє рішення Верховного суду (у тому числі справи Віншіпа, Кэйджа і Віктора) на тлі більш ніж столітньої практики прецедентного права штату Іллінойс, О'Ніл висловлюється про доречність визначення даного терміна для присяжних: дійсність значно відрізняється від заявленої політики в штаті Іллінойс, бо не всім сторонам забороняється визначення терміна. У той час як політика застерігає суддів і захисників від інструктування журі про розумний сумнів, обвинуваченню часто дозволяють визначити цей термін у заключних поясненнях. О'Ніл звертає увагу на те, що розумний сумнів — це не само-визначальний термін (a self-defining term) і що без його визначення присяжні можуть недооцінити кількісний аспект (the quantum) доказів, необхідних для переконання.

Він вказує на дві дуже різні методології, яких звичайно дотримуються непрофесіонали для оцінювання стандарту доказу в кримінальних процесах без визначення стандарту розумного сумніву. Так, коли постає питання про те, щоб розподілити ймовірності винності/невинності в шкалі від 0 до 100 (де 0 відповідає повній впевненості в невинності і 100 — абсолютній впевненості у винності), початкова суб'єктивна схильність повинна розподіляти непевність способом 50 на 50. Це цілком раціональна стратегія непрофесіонала, але довіряти визначення доказу поза розумним сумнівом непрофесійній реакції журі було б

¹ Див.: O'Neill T. P. Instructing Illinois Juries on the Definition of 'Reasonable Doubt': The Need for Reform // 27 Loy. U. L. J. 921 (1996).

у кращому разі ризикованим, а в гіршому — і нерозумним. Цим мають займатися професіонали, зокрема Федеральний Судовий Центр, який і може розробити єдину професійно обґрунтовану методологію.

Пол Сміт¹ зазначає, що сутність стандарту розумного сумніву визначається в процесі міркування, правильний результат якого і надає впевненості. Сумнів стає *розумним сумнівом* тільки після того, як він витримає іспит міркуванням. Тому, на думку Сміта, визначення стандарту повинно зосередитися на процесі обмірковування, а не на кількісній стороні доказу, необхідній для обвинувачення. Він пропонує варіант інструкції присяжним, котра враховує цю умову, і, зокрема, пише: «Якщо в ході обмірковування ви маєте якийсь сумнів щодо будь-якого елемента передбачуваного правопорушення, вам належить запитати себе, чи є ваш сумнів «розумним». Але не визначайте «розумне» в інструкції».

Сподіваюся, що ознайомлення з дискусією щодо доказів поза розумним сумнівом може бути корисним для вітчизняних юристів. Утримуючись від коментарів стосовно даної дискусії, які серед нашої філософської та юридичної спільноти можуть робити хіба що судді високого рангу та науковці з великим досвідом роботи з цією проблематикою, все ж наважуся зробити деякі прикінцеві висновки.

1. Дана дискусія показує перспективне поле для роботи вітчизняних філософів права. Це має бути *практична* філософія права.

2. Знайомство з цією дискусією показує, що далеко не достатньо на рівні законодавця прийняти рішення про введення інституту суду присяжних. Крім питання матеріальних витрат, неминуче виникне питання про ступінь здатності певного контингенту громадян розбиратися у важливих процесуальних вимогах не тільки і навіть не стільки юридичного (для цього є суддя, прокурор, адвокат), скільки епістемологічного гатунку. Як бачимо, така проблема вже стала актуальною для однієї з найбільш потужних країн світу.

3. Отже, у більш-менш віддаленій перспективі доведеться створювати якусь експертну комісію, яка займалася б розробкою критеріїв не тільки того, що вважати сумнівним, а що ні, але й низкою проблем, пов'язаних з загальними принципами визначення юридичних понять; встановленням критеріїв практично необхідного та практично достатнього чи то для обвинувачення, чи то для виправдання; можливо, що й розробкою критеріїв оцінки кандидатів у присяжні з погляду їхньої здатності сприймати певні стандарти доказів і взагалі судової процедури.

Надійшла до редколегії 15.04.05

¹ Див.: *Smith P. C.* The Process of Reasonable Doubt: A Proposed Instruction in Response to Victory. Nebraska // 41 Wayne L. Rev. 1811 (1995).

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

В. Борисова, доцент НЮА України

До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права

Якщо дослідити проблему поділу галузей права усередині єдиної системи права, то слід відмітити, що вона хоча й має давню історію¹, але залишається актуальною і нині. Про це свідчать дослідження, пов'язані з обґрунтуванням виокремлення таких галузей права, як підприємницьке, кооперативне, корпоративне та ін.

З огляду на доктрину цивільного права вважаємо, що складовою чинників, які в сукупності з предметом та методом правового регулювання характеризують сучасне цивільне право України, є властиві йому принципи² та функції³ — відповідні напрями здійснюваного правового регулювання, а саме: регулятивна, охоронна, компенсаційна та превентивна. Ця стаття присвячена розгляду таких чинників, як предмет, метод та принципи цивільного права.

¹ Докладніше про це див: О системе советского социалистического права // Сов. государство и право. — 1958. — № 1; *Павлов И. В.* О системе советского социалистического права // Там само. — № 11; *Алексеев С. С.* Отрасли советского права: проблемы, исходные положения // Там само. — 1979. — № 9. — С. 7–18 та ін.

² Див.: *Яковлев В.* К проблеме гражданско-правового метода регулирования общественных отношений // Антология уральской цивилистики, 1925–1989. — М., 2001. — С. 367; *Басин. Ю. Г.* Гражданское право. Учебник для вузов (Академический курс). — Т. 1 // Отв. ред. М. К. Сулейменов, Ю. Г. Басин. Алматы. 2000. — С. 14.

³ Див.: *Грибанов. В. П.* Гражданское право — отрасль советского социалистического права // Советское гражданское право: Учебник. Т. 1. — М., 1979. — С. 19–22; *Пушкин А. А.* Гражданское право Украины: Учебник для вузов системы МВД Украины: В 2 частях. Ч. 1 / Под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойленко. — Х., 1996. — С. 20–21; *Боброва Д. В.* Цивільне право: Підручник для студ. юрид. вузів та ф-тів. — К., 1997. — С. 11–13 та ін.